

MISÁL PAVLA VI.

V HISTORICKÝCH SOUVISLOSTECH

Jan Šlégr

Liturgická praxe se v dějinách církve měnila. Nejvýraznější liturgickou reformu v novověku vyvolaly závěry Druhého vatikánského koncilu. Změny, které v liturgii nastaly, nebyly v církvi jednoznačně přijaty všemi. V poslední době se i u nás častěji objevují iniciativy, které požadují návrat k předkoncilní liturgické praxi. Článek objasňuje smysl i obsah apoštolského listu *Summorum pontificum* vzhledem k současné praxi i k historickým souvislostem.

JAN ŠLÉGR S.L.D.

Vystudoval liturgiku na Papežském liturgickém institutu v Římě. Působí jako kaplan u katedrály Svatého Ducha v Hradci Králové.

Před třemi lety papež Benedikt XVI. v apoštolském listě *Summorum pontificum* umožnil za určitých podmínek slavení liturgie podle liturgických knih, které se používaly před liturgickou reformou II. vatikánského koncilu.¹ Co je obsahem tohoto papežova listu, proč ho papež vůbec z vlastního podnětu napsal a co znamenají pojmy, jako je např. „latinská mše“ a „tridentská mše“, se kterými se můžeme v posledních letech častěji setkávat? Dříve než se budeme věnovat právě nastíněným otázkám, považuji za nezbytné uvést čtenáře několika slovy do celé záležitosti.

Neměnná liturgie?

Vzpomínám si na jednu paní, která zhruba po čtyřicetileté neúčasti na bohoslužbách byla velice překvapená, neboť vůbec nepočítala s tím, že

by mše svatá mohla být slavena jinak než za jejího dětství (místo latiny čeština apod.). Je pravda, že k takovým zásadním změnám, jako byla liturgická reforma spojená s II. vatikánským koncilem, nedocházelo v dějinách příliš často. Nicméně se musíme rozloučit s představou, že se liturgie slavila vždycky tak, jak ji slavíme my, anebo že se navždycky bude slavit tak, jak církev její slavení naposledy upravila. Právě liturgické knihy z různých historických období nám svědčí o tom, že při slavení všech svátostí docházelo k úpravám jak textu, tak posloupnosti či přítomnosti jednotlivých prvků.

Reformování liturgické praxe bylo vždycky považováno za velmi zásadní krok, ke kterému papež musel mít vážný důvod. Tak např. papež Damas I. ve druhé polovině 4. století zavedl v Římě při bohoslužbách používání latiny, protože pro obyčejné věřící se řečtina stala už nesrozumitelnou řečí. Byl to tedy projev jeho pastorační moudrosti.

Starobylá tradice a jednota

Liturgické reformy byly často doprovázeny pohledem upřeným na starobylou tradici svatých otců, tedy na studium dokumentů, které nám odhalují liturgickou praxi v prvních křesťanských staletích. Tohoto principu použili dva papežové, kteří jsou v dějinách církve spojeni s významnými liturgickými reformami, neboť uváděli do praxe závěry ekumenických koncilů. V polovině 16. století to byl papež Pius V., který po skončení Tridentského koncilu vydal v r. 1570 římský misál; ve 20. století papež Pavel VI. vydal po II. vatikánském koncilu v r. 1970 nový římský misál. Oba papežové představovali vydání nového misálu jako nástroj jednoty.²

Dovolím si nyní jedno terminologické upřesnění. Protože v dějinách církve vyšla celá řada liturgických knih, bývá zvykem uvádět buď letopočet jejich vydání, anebo jméno papeže, z jehož rozhodnutí daná kniha vyšla. V právě jmenovaných případech se tedy jedná o misál z r. 1570 či 1970, popř. o misál Pia V. či Pavla VI. Podobný způsob se používá i v jiných případech.

Nyní se opět vraťme k našemu tématu. Vidíme tedy, že metoda, kterou byl revidován misál v 16. století a ve 20. století, byla stejná, rovněž i smysl, kvůli kterému byl nový misál vydaný, se v obou případech shoduje. Čím je to tedy, že – jak za chvíli uvidíme – máme před sebou dvě rozdílné knihy? Důvodů může být několik, přičemž dva považuji za nejdůležitější. Jsou to jednak historické okolnosti, které si vyžádaly určitou podobu misálu jako odpověď na potřeby dané doby; je to jednak pokrok v liturgických studiích, neboť rozdíl čtyř staletí s sebou přináší nalezení a vydání starších liturgických pramenů a důkladné prozkoumání textů východních církví.³

Jak vznikl misál?

Už několikrát byla řeč o misále, ale co to vlastně je? Předpokládám, že tuto knihu, kterou kněz používá při mši svaté, většina čtenářů zná spíše ze svého pohledu z lavice. Podívejme se tedy do historie a v hrubých rysech si načrtněme, jak tato kniha vznikala a jaké vlivy jí vtiskly dnešní podobu.

Vzdálenými předchůdci dnešního misálu jsou tzv. sakramentáře, jež zpravidla obsahovaly pouze texty modliteb, které kněz potřeboval při liturgii. To znamená, že nejen např. zpěváci a lektorů měli samostatně vydané texty, aby mohli vykonávat službu, která jim při slavení liturgie náležela, ale dokonce ani rubriky popisující průběh liturgie nebyly součástí sakramentářů. K používání sakramentářů se váže ještě jedna skutečnost, a sice že jich existovala celá řada a používalo se jich zároveň několik. Svědectvím o této praxi je např. gelasiánský sakramentář, který se v Římě používal v 7. století při farních bohoslužbách. Ze stejného období se nám dochoval gregoriánský sakramentář pro papežskou liturgii.⁴

Postupem času došlo k tomu, že do misálu byly zahrnuty nejen rubriky, ale i všechny ostatní texty, které do liturgie patřily a původně byly určeny zpěvákům, lektorům apod. Z důvodů, kvůli kterým bylo pro kněze výhodné mít všechny texty ke mši svaté pohromadě, si uvedme alespoň tři:

1. od 11. st. byl kněz povinen recitovat soukromě všechny části mše svaté, i kdyby byly předneseny kompetentním služebníkem či scholou;
2. dále to byly i pastorační důvody, když kněží a řeholníci (např. františkáni) pečovali o věřící i v malých farnostech, vzdálených od velkých diecézních či klášterních center;⁵

3. v neposlední řadě to byla tehdejší teologická sebereflexe církve, která znala dva druhy křesťanů: kleriky a laiky. Laici byli v lodi, zatímco místem pro kleriky byl presbytář, kde se konala liturgie.

Takto snadněji pochopíme, proč římský misál z r. 1570 vnímá slavení mše svaté především z pohledu kněze; přítomnosti a činnosti věřících se příliš nezabývá, neboť kněz jedná sám.⁶

Misál Pia V.

Zůstaňme ještě u tohoto misálu z r. 1570 a podívejme se alespoň krátce na jeho rubriky. Výchozím textem rubrik pro misál Pia V. bylo dílo Burkharda ze Štrasburku, který se zabýval touto tematikou coby ceremoniář papeže Alexandra VI. na začátku 16. století. Některá místa byla převzata doslovně, jiné pasáže byly pozměněny. Tak např. tento misál už nepočítá s možností, kdy věřící přinášejí obětní dary, zatímco podle Burkhardových rubrik je kněz přijímal na epištolní straně se slovy: „Ať se všemohoucímu Bohu zalíbí tvá oběť“, anebo „Stokrát dostaneš a budeš mít život věčný“.⁷ Touto rubrikou se v podstatě veškerá aktivní účast laiků vyčerpávala. Ani účast věřících na svatém přijímání nebyla běžnou záležitostí. V textu Burkhardových rubrik se sice počítá s proměněním více hostií, ale ty se uchovávaly „pro jiný čas“. Mešní řád hovoří o přijímání věřících velmi stručně, jen formou vložené věty, kde se praví, že má své místo mezi přijímáním kněze a purifikací posvátných nádob. Jak ale samotné přijímání věřících probíhá, zde popsáno není.

Dostáváme se tak k jednomu z velkých rozdílů mezi misálem Pia V. a misálem, který vznikl na základě liturgické reformy II. vatikánského koncilu a je spojen s papežem Pavlem VI. Pečlivé studování rubrik obou misálů přivedlo benediktina B. Neunheusera k závěru, že římský misál Pia V. zná druh mše svaté, která se týká pouze sloužícího kněze, vůbec nebere ohled na věřící, ti jsou pouze přítomní.⁸

Aktivní účast věřících

Klíčovým textem k poslední liturgické reformě je konstituce o posvátné liturgii *Sacrosanctum concilium*, kterou vydal II. vatikánský koncil v prosinci 1963. Je výsledkem práce jak biskupů shromážděných na ekumenickém koncilu, tak v jistém slova smyslu mnoha odborníků, kteří svým svědomitým bádáním a zájmem o liturgii už od 19. století v rámci tzv. liturgického hnutí připravovali půdu pro liturgickou reformu.

Jestliže v konstituci *Sacrosanctum concilium* najdeme místa věnovaná aktivní účasti věřících na slavení liturgie, je to proto, že tato skutečnost byla velkým tématem papežů 20. století, počínaje Piem X. Byl to ale papež Pius XII., který v instrukci o posvátné hudbě *Musica sacra* ze září 1958 upřesňuje, že účast věřících na mši svaté má být vnitřní, vnější i svátostná.⁹ V konstituci o posvátné liturgii nacházíme o účasti věřících na tajemství eucharistie např. následující slova: „Proto církev věnuje zvláštní péči tomu, aby věřící nebyli přítomni tomuto tajemství víry jako stranou stojící a němí diváci, ale aby mu pomocí obřadů a modliteb dobře rozuměli.“¹⁰

Misál Jana XXIII.

Na základě toho, co bylo doposud řečeno, není potřeba příliš zdůrazňovat, že snahy papežů vedoucí k větší účasti věřících na mši svaté musely dříve či později vyústit ve vydání nového římského misálu, v jehož uspořádání by toto úsilí bylo patrné; vždyť misál Pia V. vznikl za úplně jiných předpokladů. Je potřeba vědět, že prvním misálem vydaným s tímto úmyslem byl misál Jana XXIII. z r. 1962, jehož publikaci předcházelo vydání

nového kodexu rubrik r. 1960. Toto vydání římského misálu počítalo s dvojím typem mše svaté, která mohla být buď čtená, nebo zpívána. Mše svatá byla i nadále sloužena v latinském jazyce a kněz pronášel eucharistickou modlitbu potichu, kromě preface. V tomtéž roce začínal II. vatikánský koncil, který se liturgickým tématům obšírně věnoval a v započatém díle pokračoval.

Konstituce o posvátné liturgii

Kroky liturgické reformy jsou ospravedlněny skutečností, že věřící nepronikají k tajemství víry přímo, nezávisle na liturgii, ale právě jejím prostřednictvím, skrze obřady a modlitby (srov. SC 48). Proto změny, ke kterým došlo, nebyly provedeny z touhy po vnějškovosti, ale aby věřící mohli plněji pronikat do slaveného tajemství. Z toho důvodu mělo dojít k následujícím úpravám (SC 50–58): 1. upravit mešní řád tak, aby jasněji vynikl vlastní smysl jednotlivých částí i jejich vzájemný vztah; 2. zvětšit počet biblických čtení; 3. obnovit homilii; 4. obnovit přímluvy; 5. poskytnout prostor živým jazykům, ale zároveň dbát na to, aby věřící znali některé části mešního řádu také latinsky; 6. přijímání věřících z téže oběti; 7. přijímání pod obojí způsobou; 8. koncelebrace.

Misál Pavla VI.

Tato rozhodnutí II. vatikánského koncilu došla své realizace vydáním římského misálu papežem Pavlem VI. v r. 1970, kde už nenacházíme dělení mše svaté na čtenou a zpívanou, ale na mši s účastí lidu a na mši bez ní (tj. mše svatá, na které je přítomen alespoň jeden příslušující). Nová terminologie je logickým důsledkem základního principu, který byl nosnou myšlenkou poslední liturgické reformy, totiž aktivní účasti věřících, a staví do popředí liturgickou úlohu celého společenství. Není určitě náhodou, že právě rozměr společenství charakterizuje současnou ekleziologii.

Mons. Marcel Lefébvre

Tento stručný pohled na vývoj misálu by mohl vzbudit dojem, že všechny změny probíhaly pokojným způsobem. Stačí se ale podívat na dějiny 20. století, abychom se přesvědčili, že tomu bylo jinak. Mezi nejdůležitější události života katolické církve v minulém století patří bezpochyby Druhý vatikánský koncil, který se konal v Římě v letech 1962–1965. Dalo se předpokládat, že závěrečné dokumenty a postupné zpracovávání stanovených úkolů nebudou všemi přijaty s nadšením. Došlo dokonce ke vzniku skupiny, která II. vatikánský koncil považovala za odklon od pravé katolické tradice, a která tedy nepřijala ani následnou liturgickou reformu. V jejich čele stál Mons. Marcel Lefébvre (zemřel v r. 1991), který v r. 1970 založil kněžské bratrstvo sv. Pia X. a po nedovoleném vysvěcení čtyř kněží na biskupy (30. 6. 1988) upadl on i nově vysvěcení do treštu exkomunikace.¹¹ Celá tato záležitost byla v církvi vnímána velmi bolestně. Možná je to právě větší časový odstup a s ním i přesnější náhled na argumenty jedné i druhé strany, který vedl papeže Benedikta XVI. k napsání apoštolského listu *Summorum pontificum*, datovaného 7. července 2007. Co je vlastně jeho obsahem?

Apoštolský list *Summorum pontificum*

List začíná připomenutím péče nástupců apoštola Petra o liturgii a vyjmenovává několik papežů, s jejichž jmény jsou v dějinách církve spojeny důležité kroky v úpravě liturgických knih a předpisů, týkajících se zvláště slavení eucharistie, tedy římského misálu. V závěru první části dopisu se papež Benedikt XVI. zmiňuje o věřících, pro jejichž duchovní kulturu jsou neodmyslitelným bohatstvím formy liturgie praktikované před její reformou v r. 1970. Tato skutečnost je pro něj důvodem k napsání celého listu, který v druhé části ve třinácti člancích stanovuje pravidla pro používání liturgických knih běžně užívaných před poslední liturgickou

reformou. Dvě z těchto pravidel považují za důležitá pro naše pojednání, proto je nejprve zmíním a pak se k nim vrátím.

Jako první věc papež objasňuje, že používání římského misálu Pavla VI. a Jana XXIII. je dvojí praxí jediného římského obřadu, přičemž misál Pavla VI. je řádným vyjádřením zákona modlitby (tzv. *lex orandi*) katolické církve latinského obřadu, zatímco misál Jana XXIII. je jeho mimořádnou formou (*Summorum pontificum* 1). Další bod, který bych rád zmínil, je dovození slavit i ostatní svátosti podle liturgických knih předcházejících nedávné liturgické reformě, je-li to ve prospěch věřících (*Summorum pontificum* 9).

Jak lze chápat papežova slova o dvojí praxi jediného římského obřadu? Pohled do historie nám ukazuje, že se nikdy nezpochybovala jednota římského obřadu, přestože současně existovaly různé formy praxe, které nám dokládají příslušné liturgické knihy. Ukázali jsme si, že v 7. století se v Římě při mši svaté používaly dva sakramentáře, gelasiánský ve farnostech, gregoriánský pro papežské bohoslužby. Podobný postoj lze vyčíst i z misálu Pia V. z r. 1570. Tato kniha měla být jediným misálem římského obřadu a výslovně zakazovala existenci ostatních tradic, kromě těch, jejichž stáří by přesahovalo 200 let (bula *Quo primum tempore*). Vidíme tedy, že misál vydaný Piem V. přiznává právo na existenci jiným misálům, jestliže jejich tradice trvá víc než dvě staletí.¹²

Papež se ve svém listě nezabývá jen používáním misálu, přestože mu kvůli důležitosti věnuje nejvíce pozornosti, ale i dalšími liturgickými knihami. Je tedy zřejmé, že rozlišení týkající se řádné a mimořádné podoby římské liturgie platí nejen pro slavení mše svaté, ale i dalších svátostí. Kvůli tematickému zaměření tohoto čísla *Cesty katecheze* se na chvíli zastavme u *Římského rituálu* (jedná se o knihu, která slouží knězi při slavení svátosti křtu, pokání, pomazání nemocných apod.), který v r. 1614 vyhlásil papež Pavel V. a který zůstal v platnosti až do 20. století.¹³ Tato kniha, jejímž obsahem jsou obřady, které běžně vykonává kněz, zahrnuje také křest dospělých, ale nepočítá s katechumenátem, protože tehdy se už nepraktikoval. Druhý vatikánský koncil hovoří o obnově katechumenátu, a to dokonce v samostatném článku konstituce o posvátné liturgii: „Ať je obnoven katechumenát dospělých, rozčleněný na několik stupňů, a zaveden podle úsudku místního ordináře. Tím se má doba katechumenátu, určená k přiměřené výuce, posvětit posvátnými obřady, které by se konaly postupně v určitém časovém odstupu“ (SC 64). Nabízela by se tu otázka, jestli použít při křtu dospělých řádnou, či mimořádnou formu slavení. V prvním případě koncil ukládá ordináři povinnost zavést katechumenát dospělých, ke kterému byla vydaná i samostatná kniha, v druhém případě se dle rituálu z r. 1614 s katechumenátem při křtu dospělých nepočítá. Doufejme, že je tato otázka čistě teoretická, protože starost o duchovní prospěch věřících je schopna přivést duchovní správce k dobrým rozhodnutím.¹⁴

„Tridentská mše“, „latinská mše“

Někdy se hovoří o tzv. tridentské mši, kterou se chce obecně pojmenovat slavení eucharistie podle „tridentského misálu“, tedy podle Pia V., který po Tridentském koncilu vydal v r. 1570 římský misál. Tento misál byl upraven a znovu vydán Klementem VIII. (v r. 1604), Urbanem VIII. (1734) a Janem XXIII. (1962). Pojem „tridentská mše“ může tedy odkazovat na misály právě jmeno-

vaných papežů; jedná-li se ale o mimořádnou formu římského obřadu, o níž psal Benedikt XVI. v apoštolském listu *Summorum pontificum*, pak pod tímto označením nelze rozumět nic jiného než použitím misálu Jana XXIII. ke slavení mše svaté.

A ještě několik slov k latinské řeči, v níž se psaly liturgické knihy římského obřadu po celá staletí. Proto je i misál Pavla VI. z r. 1970 psaný latinsky. Latinská verze je vzorovým vydáním pro překlady do národních jazyků a samozřejmě je možné podle ní slavit mši svatou i v latině. Vzhledem k tomu, že misál Jana XXIII. nepočítá s možností překladu do jiných řečí, zdá se, že označení „latinská mše“ má své opodstatnění v rámci řádné formy římského obřadu, kdy se místo překladu mešního formuláře z misálu Pavla VI. do mateřského jazyka, použije latina.

Shrnutí

Co říci na závěr? Misál Pia V. je misálem pro soukromou mši kněze; odpovídal tak středověkému chápání liturgie, která byla utvářena tehdejší sebereflexí církve. Přestože misál Jana XXIII. zohledňuje principy aktivní účasti věřících vydané Piem XII., prakticky je příliš nenaplnuje, protože např. latina zůstává povinným liturgickým jazykem, i když byla pro většinu věřících nerosrozumitelná. Záměr, který Jan XXIII. sledoval vydáním misálu, uskutečnil Pavel VI. vydáním misálu nového, ve kterém se samozřejmě také odráží současná ekleziologie, tedy to, jak církev po II. vatikánském koncilu vnímá sebe samu. Liturgická reforma II. vatikánského koncilu určitě není u konce. Vydávání nových liturgických knih je její důležitou etapou, ale nakolik bude slavení bohoslužeb krásné, záleží na každém z nás.

Poznámky

- 1 BENEDIKT XVI. Apoštolský list *Summorum pontificum*, AAS 99 (2007) 777–781. Český překlad lze najít např. ACTA České biskupské konference 3 (2008) 50–54.
- 2 Srov. PAVEL VI. Apoštolská konstituce *Římský misál* (3. 4. 1969), AAS 61 (1969) 217–222. Český překlad lze nalézt na začátku Českého misálu.
- 3 Tamtéž.
- 4 FOLSOM, C. »I libri liturgici romani«, in *Scientia liturgica. Manuale di liturgia 1: Introduzione alla liturgia*, ed. A. J. Chupungco, Casale Monferrato 21999, 267–273.
- 5 FOLSOM, C. »I libri liturgici romani«, 285–286.
- 6 MAZZA, E. »I messali di Paolo VI e di Giovanni XXIII: un confronto«, in *La rivista del Clero Italiano* 88 (10/2007) 685.
- 7 Srov. J. Wickham Legg (ed.), *Tract on the Mass*, London 1904, 149.
- 8 Srov. NEUNHEUSER, B. »La relation entre le prêtre et les fidèles dans la liturgie de Pie V et celle de Paul VI«, in TRIACCA A. M. – PISTOIA, A. (edd.) *L'Assemblée liturgique et les différents rôles dans l'assemblée*, Roma 1977, 239–252.
- 9 PIUS XII. Instrukce *Musica sacra et sacra Liturgia* (3. 9. 1958), AAS 50 (1958) 637–639.
- 10 II. vatikánský koncil, Konstituce o posvátné liturgii *Sacrosanctum concilium* 48 (4. 12. 1963), in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Praha 1995, 148. Tento dokument má zkratku SC.
- 11 JAN PAVEL II., Apoštolský list *Ecclesia Dei* (2. 7. 1988), AAS 80 (1988) 1495–1498.
- 12 Srov. MAZZA, E. »I messali di Paolo VI e di Giovanni XXIII: un confronto«, in *La rivista del Clero Italiano* 88 (10/2007) 682.
- 13 Srov. FOLSOM, C. »I libri liturgici romanici«, 327–330.
- 14 Srov. MAZZA, E. »I messali di Paolo VI e di Giovanni XXIII: un confronto«, in *La rivista del Clero Italiano* 88 (10/2007) 681.

Summary: The Missal of Pope Paul VI. in the Historical Context

The paper is concerned with the relation among ancient tradition, unity and liturgical reforms in the history of the church. The author describes the development of the Roman Missal in relation to the changes of the external conditions. In the end he characterizes the attitude of pope Benedict XVI. to the both praxes of the one and the same Roman rite.